

Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, izdavač "Golden marketing" Zagreb 1999., 814 str. i 8 povijesnih zemljovida

Krajem 1999. godine izišla je iz tiska knjiga akademika Dušana Bilandžića pod naslovom *Hrvatska moderna povijest*. Sadrži 17 većih cjelina (glava) podijeljenih na više podcjelina a ove se pak dijele na veliki broj tema koje čine uže cjeline. Njihov raspored metodološki je dobro komponiran. Teme su pisane pregledno i sadržajno i obuhvaćaju uglavnom sva najznačajnija razdoblja koja je prema sadržaju trebalo opisati. U svezi s tim, autor u uvodu navodi da se svaka od 17 glava kao i njihovi podnaslovi mogu čitati kao samostalne cjeline što je točno. Zato će čitatelj s obzirom na obimnost knjige, posegnuti za onim cjelinama i temama koje ga posebno zanimaju, odnosno prema kojima ima više afiniteta.

Knjiga počinje poviješću Hrvatske u drugoj polovici XIX. stoljeća kada, nakon burne 1848./1849. i uspostave Bachova apsolutizma, počinje razvoj moderne Hrvatske. Taj razvoj knjiga prati do sloma Austro-Ugarske i stvaranja Države Slovenaca, Hrvata i Srba. U tom odjeljku autor naznačuje mnoga vrlo zanimljiva pitanja koja zaokupljaju pozornost čitatelja i koja traže reviziju nekih dosada neotvorenih povijesnih pitanja (napr. pitanje opravdanosti postojanja Austro-Ugarske, što je ona mogla da je ostala osigurati Hrvatima i drugo). Zanimljiva su autorova zapažanja o položaju Hrvata u Prvome svjetskom ratu i točne konstatacije da im pobjeda i jedne i druge strane nije donosila nikakvo dobro (bili su bez perspektive). Obrazlažući unutrašnje probleme dvojne Monarhije, čitatelj se upoznaje s uzrocima njezine propasti (duhovni zarobljenik politike velike Njemačke, iracionalni mađarski nacionalizam).

U odjeljku o stvaranju Države Slovenaca, Hrvata i Srba, autor nam prezentira originalne i zanimljive misli i konstatacije koje se odnose na mnoge dileme unutar hrvatskog političkog života, koje su se odnosile na odlaganje odluka o raskidu državno-pravnih veza s Austro-Ugarskom (uzrok tome autor vidi u privrženosti Hrvata principu legitimiteta).

Analizirajući politiku čelnika Kraljevine Srbije i čelnika Države Slovenaca, Hrvata i Srba, čitatelj se jasno upoznaje s činjenicama koje su kasnije prouzrokovale ključne konflikte unutar Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS) kao i kasnije Jugoslavije. U svezi s tim autor uočava razlike u političkim stavovima kreatora nove države. Na temelju tih razlika pretkazuju su buduću oštri politički sukobi. Po autorovu mišljenju u tome su se sukobile dvije državno-pravne koncepcije, dva kulturno civilizacijska mentaliteta uz mnoge druge razlike (vjerske, različito poimanje oblika vladavine, političkih odnosa i drugo).

Čitatelju će biti zanimljivo i autorovo objašnjenje uzroka hegemonističkog položaja Srbije u novostvorenoj državi temeljenog na ideji velike Srbije i pravoslavlja, što određuje centralizam i unitarizam kojima se suprotstavlja hrvatski federalizam. Elaborirajući borbu centralista i federalista opisuju se istina, ukratko osnovne odrednice Radićeve politike s konstatacijom da je Radićeva stranka, vrlo brzo izrasla u glavnog nositelja hrvatske političke i državne ideje, postavi glavni nositelj cjelokupnog državnog života, podižući kod seljaka kulturu i obrazovanje, učinivši ga tako glavnom političkom snagom Hrvatske.

Odjeljak u kojem se opisuje razvoj nacifašističke i boljševičke (komunističke) ideologije u Hrvata, čitatelj će između ostalog naći odgovor na pitanje zašto se kod njih do 1941. te ideologije nisu mogle razviti u pokret, ostajući na stupnju sekti. Ustaše su kaže Bilandžić preferirale zavjereničku politiku, računajući na pomoć nacifašističkih država dok su komunisti svoju ideologiju temeljili na neostvarljivim idejama (vizija spektakularnog sloma svjetskog kapitalističkog sustava pod udarom serije proletarskih revolucija).

Opisujući fenomen komunizma, autora zanima pitanje uspona komunističke ideje u tijeku rata. Jedan od bitnih odgovora na to pitanje on nalazi u tome što su iako internacionalisti postali jedini "nositelji jugoslavenske ideje" koju su napustili nekadašnji nacionalisti, postavši "instrument hegemonije vladajućeg vrha Srbije koji nikada nije prihvaćao politiku nacionalne ravnopravnosti".

Osvrćući se na položaj hrvatskog naroda uoči II. svjetskog rata, autor polazi od poznate činjenice njegove ideološke podijeljenosti na tri bloka, od kojih je jedan snažan i većinski (građansko-demokratski koji predvodi HSS) i dva marginalna (komunistički i ustaški), ali vrlo agresivna koja su se, kaže autor, "kapilarno infiltrirala u sve društvene sredine". Iznoseći svoja razmišljanja o ratu u Jugoslaviji autor ističe da se u njoj vodilo više ratova s različitim ratnim ciljevima (oslobodilački, građanski i socijalistička revolucija) s napomenom da je u tom ratu KPJ bila jedina autentična jugoslavenska snaga. Zanimljiva je autorova ocjena građanskog rata (pojam koji se u političkoj terminologiji i historiografiji od 1945. do 1990. nije smio službeno koristiti) za kojeg tvrdi da se vodio za Jugoslaviju i protiv nje, za smjenu starog režima vladajućih klasa i protiv te smjene. Ono što je svim protivničkim stranama bilo u središtu politike bilo je nacionalno pitanje.

Ocjenjujući karakter građanskog rata, autor uočava njegov dvojak karakter. Vodio se, kaže on, unutar nacija (građanska i komunistička frakcija) i između nacija. Pri tome konstatira da je KPJ jedina vodila politiku zaustavljanja tog rata što je, kaže autor, bilo vrlo složeno jer je bilo vrlo teško zadovoljiti sve sukobljene strane. Usprkos tome, kaže autor, komunisti su u tome uspjeli.

Čitajući ove dijelove knjige čitatelj će naći odgovore na mnoga, vrlo važna pitanja iz najnovije hrvatske povijesti i povijesti Jugoslavije. Jedno od njih je npr. i pitanje koji su društveni slojevi činili osnovnu ustaničku partizansku masu, što je za građansku nacionalističku ideologiju značilo stvaranje jugoslavenske federacije, na koji su način komunisti formirali disciplinirane vojne formacije i koju je u tome ulogu imala komunistička ideologija te zašto je obnova Jugoslavije za njezine tvorce bila izniman povijesni uspjeh.

Za Jugoslaviju autor tvrdi da je bila jedna od najkonfliktnijih država u Europi pa i u svijetu u kojoj su postojale sve proturječnosti naše civilizacije (multikulturalnost, multinacionalnost, multireligioznost i multiviliziranost). Navedenom autor još dodaje neujednačenost gospodarskog razvoja. Za autora je Jugoslavija bila paradigma glavnih problema civilizacije s najtežim proturječnostima.

Ovim završava prikaz povijesnog razvoja Hrvatske od 1848. do 1945. kojem je autor posvetio oko 200 stranica teksta. Do kraja ovog dijela knjige, njezin sadržaj odgovara naslovu. Ostalih 600 stranica bavi se povijesnim razvojem Jugoslavije u kojem se u pojedinim dijelovima inkorporira povijest Hrvatske. Bolje rečeno, opisuje se refleksija politike jugoslavenskog političkog vrha na prilike u Hrvatskoj. Dakle, razdoblje od 1945. do 1990. čini središnji dio knjige. Ono je svakako mnogo bliže autorovim znanstvenim afinitetima. Iz tog je područja dosad objavio više poznatih knjiga a kao jedan od sudionika i aktera poslijeratne jugoslavenske i hrvatske politike posjeduje i izvornu građu koju drugi istražitelji ne posjeduju ili do nje ne mogu doći. Zato su njegove ocjene o događajima tog doba dragocjene i mogu poslužiti i drugima da o njima pišu.

Poslijeratni razvoj Jugoslavije i Hrvatske autor je podijelio na više faza čije granične odrednice određuje prijelomne odluke partijskih kongresa, sjednica Centralnog komiteta SKJ/SKH, nakon kojih su slijedili osnovni državni akti (ustavi i zakoni). Gledajući generalno na to pitanje taj se razvoj kretao od uspostave revolucionarne diktature preko ispreplitanja te diktature sa samoupravljanjem, odnosno kasnije između centralizma i federalizma te tržišnog i netržišnog gospodarstva. Dijelovi knjige koji opisuju ove događaje dramatični su pa se čitaju s posebnim interesom. Onima koji su bili njihovi sudionici, bez mogućnosti da išta u njihovu tijeku izmijene, knjiga otkriva mnoge tajne za koje nisu mogli znati. Posebno se to odnosi na one dijelove knjige u kojima se opisuje razdoblje partijske i državne

krize, unutarnji sukobi partijskog rukovodstva kao i sukobi i suprotnosti među republikama koji su prijetili raspadom Jugoslavije.

Knjiga Dušana Bilandžića evidentno dokazuje da je Jugoslavija u kojoj je vladala čelična pesnica Josipa Broza Tita i KPJ (SKJ) i nije bila tako čvrsta te da je u mnogim segmentima bila ranjiva. Titova umješnost vladanja i Ustav iz 1974. godine kao i međunarodna okolnost produžavali su joj život. Ključni problem unutrašnjih odnosa u Jugoslaviji, po mišljenju autora, proizlazilo je iz procesa kojima se ograničavala suverenost republika, ostvarena u ratu (naročito Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Slovenije). Koncentracija strategije razvitka države u Beogradu, negativno se odrazila na sveukupne odnose koji su jačali moć Srbije. Ocjenjujući ulogu Tita u toj centralizaciji, Bilandžić tvrdi da je on vješto balansirao i manevrirao između suprotstavljenih političkih tendencija, postavivši se na čelo nadnacionalne društvene sile koja je vladala Jugoslavijom. Osnovna bit problema jugoslavenskog razvoja koja je stalno producirala suprotnosti u državi bilo je, kaže autor, to što se centralizam i federalizam nisu mogli usporedo razvijati, a na tome je inzistirao partijski vrh na čelu s Titom. Nasuprot njemu, Kardelj a donekle i Bakarić bili su za afirmaciju federalizma i samoupravljanja (proturječnost teorije i prakse jugoslavenskog razvoja).

Opisujući događaje u Hrvatskoj od 1945. do 1950. autor konstatira da je ona u tom razdoblju pomaknuta iz svog prirodnog srednjoeuropskog kruga još dublje nego 1918. godine i tako potisnuta u balkanske prostore. Konstatiravši da je KPH preuzela potpunu odgovornost za razvoj Hrvatske nakon 1945. on opravdano tvrdi da ona nije mogla odgovarati toj ulozi i to zato što je bila u potpunosti ovisna o KPJ. Zanimljiva je autorova konstatacija da slomom NDH nije nestala i ideja o nacionalnoj hrvatskoj državi koju će prihvatiti druge političke snage.

Ocjenjujući položaj Srba u Hrvatskoj autor im zamjera što su svoju sudbinu vezivali za sudbinu Jugoslavije kao i to što su izražavali nakon 1945. "pobjedničku jarost, mržnju i osvetu" prema hrvatskim zarobljenicima. Na hrvatsko-srpske odnose, po mišljenju autora, negativno se odrazilo stanje što je udio Srba u državnoj upravi (posebno u unutrašnjim poslovima i vojsci) bio u nesrazmjeru s njihovom brojnošću u Hrvatskoj.

Osvrćući se na gospodarski razvoj autor detaljno opisuje proces kolektivizacije sela i ukazuje na svu njezinu štetnost. Razdoblje od 1945. do 1950. ocjenjuje se žestokim političkim borbama, gospodarskom i ideologijskom ofenzivom u kojoj se likvidiraju kapitalistički odnosi, višestranačje, pravne zakonitosti tržišnog mehanizma i drugo.

U objašnjavanju početka nacionalnih sporova u Jugoslaviji, Bilandžić uočava paradoks postojećeg stanja, koje se sastoji u postojanju federativne države i centralističkog upravljanja. Za autora je centralizam bio neminovan i neizbježan jer je trebao obraniti tekovine revolucije ali je, kaže autor, bio inkompatibilan s nacionalnom ravnopravnošću. Centralistički sustav vlasti dolazi u krizu vrlo rano, već 1948., u vrijeme sukoba sa Staljinom. Od tada se "otvaraju vrata raspravama o fundamentalnim problemima socijalizma" i traže novi pravci koji će "usmjeriti razvoj novim putovima", putevima samoupravljanja kao prvog oblika tranzicije gospodarstva iz državnog u samoupravni socijalizam.

Veliki dio knjige obuhvaća analize nedostatka gospodarskog razvoja (koji ne stimulira podizanje društvene proizvodnosti, ekonomičnosti, rentabilnosti) u kojem je glavno pitanje bila raspodjela i raspolaganje viškom rada. Razdoblje od 1954. do 1964. označeno je stanjem između diktature i samoupravljanja u kojem dominira opis udara na demokratske tendencije koje su se razvojem samoupravljanja razvile u jugoslavenskom društvu. U pokušajima prve privredne reforme autor uočava šanse za gospodarski i politički preobražaj (tržišna privreda, liberalno demokratske tendencije, višestranačje) što su centralističke snage spriječile da se komunistički režim ne uruši i Jugoslavija ne raspadne (1962. godine).

U VIII. glavi knjige autor opisuje razvoj Hrvatske od 1950. do sredine 1960. godine. U svezi s tim važno je istaći da se Hrvatska u tom razdoblju pretvara od pretežno seljačke u industrijsku zemlju te da ona početkom 60-tih godina ulazi u red srednje razvijenih indu-

strijskih zemalja. U ovom razdoblju uočavaju se velike promjene u političkom životu koji se budi (Deklaracija o hrvatskom književnom jeziku), s vrlo različitim nositeljima, tendencijama i motivima. Bio je to, kaže autor, početak hrvatskog nacionalnog pokreta kao preteče pokretu koji će se pojaviti 1971. godine.

U velikom dijelu knjigu ispunjavaju sadržaji koji razlažu raskol u partijskom i državnom vrhu čiji su uzroci suprotnosti između konfederalnih i centralističkih snaga. U tom se razdoblju, po mišljenju autora, nagomilavaju brojne teškoće koje narastaju u raskoraku između programskih ciljeva reforme i mogućnosti njezine realizacije. Dragocjene su autorove ocjene Kardeljeve vizije konfederacije i otpora koje pružaju centralisti (glavnom srpski partijski i državni vrh). U svezi s tim isprepliću se sukobi oko raspodjele državnih investicijskih fondova koji se manifestiraju kao nacionalni sukobi, pogotovo s obzirom na zahtjeve Slovenije i Hrvatske. Hrvatsko rukovodstvo u tome prednjači (traži se prekid investicija od strane federacije koji se odobravao preko beogradskih banaka). Po mišljenju Bilandžića, hrvatsko je rukovodstvo od 1968. godine započelo višegodišnju bitku za likvidaciju saveznog kapitala. Ona se isprepliće sa borbom za hrvatski suverenitet u okviru Jugoslavije. Novo hrvatsko rukovodstvo na čelu s Mikom Tripalom i Savkom Dabčević-Kučar unose u hrvatsku politiku ideje modernizacije s posebnim uvažavanjem nacionalnog čimbenika. Ono prihvaća tržišni mehanizam u gospodarstvu i vjeru i ideologiju samoupravljanja.

U daljnjem tekstu autor vodi čitatelja od ustavnih promjena 1967./1968., prateći uporedo "federalizaciju" SKJ (1969.) te reformu federacije, unoseći u ustavne odredbe konfederativne elemente (1970.). Posebno poglavlje opisuje hrvatski nacionalni pokret (1969., 1970., 1971.), pri čemu vidno mjesto zauzima ocjena X. sjednice za koju autor kaže da je bila veoma značajna za političke odnose i sudbinu Jugoslavije. Njome se, kaže autor, na široko otvaraju vrata slobodnijem političkom životu i duhovnom stvaralaštvu u svim područjima znanosti, kulture i umjetnosti. U događajima koji su se pojavili 1971. godine u Hrvatskoj autor uočava tendencije rušenja komunističkog ružima i stvaranja samostalne Hrvatske. Analizom razvoja hrvatskog nacionalnog pokreta autor vrlo uvjerljivo razlaže uzroke njegova uspona i pada, pri čemu se opširno osvrće na Titovu dvoličnu politiku prema tom pokretu i sukobima unutar hrvatskog partijskog vodstva.

Postavljajući pitanje da li je ekonomski razvoj utjecao na pojavi krize u Jugoslaviji autor daje negativan odgovor tvrdeći da je stanovništvo Jugoslavije tada bilo "zahvaćeno groznicom zaradivanja i trošenja" (Jugoslavija je tada bila na trećini puta do najrazvijenijih zapadnoeuropskih zemalja). Po autoru, do kriza je dolazilo zbog tendencija u društveno-ekonomskim odnosima da se smijeni rigidni totalitarni režim i uvede model zapadno europskih država.

Zadnji dijelovi knjige opisuju razdoblje od 1971. do 1990. U tom dijelu autor odgovara na mnoga pitanja razvoja Jugoslavije. U središtu je svakako pitanje održanja Jugoslavije konfederacijom i samoupravljanjem. Uz navedeno opisuje se i proces raspada Jugoslavije te agresija Srbije i JNA na ostalu Jugoslaviju i stvaranje samostalne Hrvatske. Iz hrvatske povijesti tog razdoblja zanimljivi su opisi uzroka sloma hrvatskog nacionalnog pokreta i posljedice koje su nakon tog sloma uslijedile. U svezi s tim autor tvrdi da se očekivala obnova staljinizma i jačanje velikosrpskog hegemonizma. Svi su se iznenadili kad je 1974. godine došlo do pobjede anticentralističkih snaga izraženih u Ustavu 1974. godine. Interesantne su i ocjene Titove uloge u ovom razdoblju za kojeg kaže da je trajno držao reformski smjer, navodeći Krležinu ocjenu Titove ličnosti. Krleža kaže da je Tito bio autokrat, da je bio diktator koji je vladao demokratskim metodama. Bilandžić smatra da je Tito bio svjestan da će njegovom smrću nestati Jugoslavije i SKJ.

Nakon opisa nastanka samostalne Hrvatske i njezinog međunarodnog priznanja autor je u Epilogu dao i sažet prikaz razvoja Republike Hrvatske do 1999. Obraćajući se čitatelju na početku knjige, autor navodi da je knjigu trebao završiti s 1992. godinom, ali da je podlegao pretpostavljenoj želji čitatelja da ga "dovede" do dana izdanja knjige dodavši Epilog.

Gledajući knjigu u cjelini, uz sve njezine manjkavnosti ona je vrijedan doprinos našoj historiografiji bez obzira što je njen sadržaj obimniji događajima jugoslavenske nego hrvatske povijesti. Autor je knjigu pisao najviše na temelju saveznih i republičkih partijskih dokumenata a manje na ostaloj izvornoj arhivskoj građi i literaturi. Takav metodološki pristup uvjetovao je i njen sadržaj. U knjizi zato prevladavaju politički događaji inicirani odlukama partijskih i državnih i foramskih odluka (najviše saveznih) koji se reflektiraju na sveopće odnose. Zamjerka bi se mogla dati na prevladavanje političkog faktora i zanemarivanje ostalih odrednica života. Opisi se uglavnom kreću u ocjenama generalne partijsko-državne politike jugoslavenskog vrha. Da je opis tih zbivanja možda sažetiji knjiga bi bila sigurno interesantnija široj čitalačkoj publici ali bi onda bili sigurno zakinuti oni koji ta zbivanja žele temeljitije upoznati. Ono što u opisu partijskih odluka imponira to su uvjerljive i prihvatljive autorove ocjene kojima je pokazao da je izvrstan društveni analitičar. Njima je dao znanstvenu ocjenu koja je povijesno prihvatljiva. Šteta što smo ovom knjigom ostali uskraćeni opisa globalnih kretanja jugoslavenskog i hrvatskog društva i što su socijalni, kulturni, gospodarski, prosvjetni i ostali odnosi ostali na margini. Međutim, s obzirom na autorovu metodološku koncepciju, taj se zahtjev i ne može tražiti. Čini se da autor pišući ovo djelo nije konzultirao svu relevantnu literaturu u nas tiskanu nakon 1990.

Čitajući neke dosad objavljene prikaze ove knjige zapazio sam da autoru zamjeraju što nije opisao ovaj ili onaj događaj, što ovom ili onom događaju nije dao više prostora. Smatram da se takve primjedbe ne trebaju davati. Autor je u globalu ipak dao svoja mišljenja o svim bitnim događajima. Onima kojima je dao manje prostora ipak je dao ocjenu. To je bilo moguće postići da je na tekstu obavljena temeljitija redakтура kojom bi se izbjegli preopširni citati, opisi i ponavljanja.

U zaključku mogu ponoviti da je ovom knjigom naša historiografija obogaćena novim saznanjima te da će biti nezaobilazan izvor i pomoć svima koji će ubuduće pisati povijest Hrvatske i Jugoslavije od 1945. do 1990. godine.

Franko Mirošević

Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada: P.I.P., Pavičić, 1999., 532 str.

Krajem 1999. godine izašla je iz tiska knjiga dr. Hrvoja Matkovića *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Njome je naša historiografija dobila još jedno vrijedno znanstveno djelo koje opisuje razvoj i djelatnost najjače i najutjecajnije hrvatske političke stranke u prvoj polovici XX. stoljeća.

Knjigu *Povijest Hrvatske seljačke stranke* autor je podijelio na ove cjeline: "Hrvatska pučka seljačka stranka od osnivanja do sloma dvojne Monarhije (1904.-1918.)", "Hrvatska (republikanska) seljačka stranka u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.-1929.)", "Hrvatska seljačka stranka u Kraljevini Jugoslaviji", "Hrvatska seljačka stranka u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941.-1945.)". Na kraju knjige je Epilog u kojemu se opisuje obnova i razvoj Hrvatske seljačke stranke od 1989. do 1991. godine. Uz navedeni tekst knjiga sadrži opširan popis korištene literature i kazalo imena. Tekst knjige prate slike i povijesni zemljovid. Cjeline, kako u predgovoru ističe autor, omeđene su godinama prijelomnicama u hrvatskoj povijesti XX. stoljeća. Riječ je, kaže autor, o cezurama koje su bitno utjecale na tijek novije hrvatske povijesti, a pritom i na poziciju Hrvatske seljačke stranke (HSS). Svaka je cjelina podijeljena u poglavlja s posebnim naslovima koja upozoravaju na